

Molnár Margit

Töredékek a szociális gondoskodás ókori történetéből

A szociálpolitika történetének korszakolása szokásosan az 1600-as évek Angliájától kezdődik. Természetesen az ezt megelőző társadalmakban is léteztek ún. szociális problémák, ha nem is oly tömegesen, hogy intézményes megoldást kellett volna keresni rájuk, hanem csak szórványosan, de a közösség érdekében valahogy ezeket is rendezni kellett. Valamit tudunk az ősi társadalmakról, a modern nemzetállamokról, az ókor szociális gondoskodása azonban a mai napig fehér folt. Pedig fölöttébb izgalmas kérdés: mit tett az emberiség jobb korszakaiban, amikor (igencsak ritkán) demokráciát próbált csinálni, mint az ókori görögök, avagy milyen leképeződése volt a szociális gondok megoldásának az ókori Rómában, amely még ma is ámulatba ejt fejlett jogrendszerével. Az ókor faggatásának legnagyobb varázsa, hogy nem is áztat a teljes megismerhetőség lehetőségével: monoteizmuson alapuló képzeletünk darabokból próbálja meg rekonstruálni a politeizmus sokszínű világát.

E világ számtalan tanulsággal szolgáló töredékeként talán nem hasznosan közreadni az intézményes gondoskodás kezdeteit, a pénz- és természetbeni juttatások fajtáit, a mai jogi személyek őseit megtestesítő egyesületek, alapítványok szabályait. Utóbbiak egyértelműen a szolidaritás hordozói, de már ekkor megjelentek az ún. állampolgári jognak járó juttatások vagy éppen a rászorultság elve és vizsgálata, hogy csak a legszembetűnőbbeket vetítsük előre.

Az egészségügyi ellátás intézményei az ókori Görögországban és Rómában

Amennyiben a szociálpolitika manapság használatos fogalmából indulunk ki, s történelmileg kialakult intézményrendszerként tekintjük, első helyen rendszerint az egészségügyet említjük. Az ókori Hellászban ehhez az i. e. 5. századi Aszklépiosz-kultuszig kell visszanyúlnunk. Ekkor a gyógyulás még kizárólag az előbb említett istenség műve volt, a praktikus gyógyító tevékenység egészen mellékes szerepet kapott. Erre utal, hogy a gyógyuláshoz nem volt szükség személyes jelenlétre, rokont vagy barát-

tot is lehetett küldeni a zarándokhelyekhez. A forrásokból nem válik egyértelműen világossá, hogy e kultuszhelyek a gyógyulásra váró magánemberektől vagy a városoktól kaptak-e támogatást. Csak valószínűsíthető, hogy a templomok fenntartása a gyógyultak elvben önkéntes adományai-ból történt. A forrásokból az sem állapítható meg kizárólagos érvénnyel, hogy a szegények, ínséget szenvedő betegek (pl. kézművesek, napszámosok vagy éppen rabszolgák) Aszklépiosz templomaiban ingyenes orvoslásban részesülhettek-e?

A templomi gyógyászat mellett már a régebbi időktől voltak tanult orvosok is, így az i. e. 6. századból már fizetett orvosokról szólnak a tudósítások. Kezdetben ők csak háborúban vagy járványok idején, szükségállapotban (főként katonai orvosokként) teljesítettek szolgálatot. Az intézmény csak a hellenisztikus korban vált általánossá. Az orvosi tisztség betöltésének módja, és a szokott eljárás mód, az orvos feladatai, kötelességei, díjazása és privilégiumai azokon az emlékoszlopokon őrződtek meg számunkra, amelyeket a poliszok emeltek orvosaik tiszteletére haláluk után. Az orvosi tisztség betöltésének módja például egyaránt lehetett választás és öröklés. Az orvosválasztásnál a szakértő bizottságok mellett ún. laikus testületek is működtek. Az orvosi tevékenység kezdetben ingyenes, később a páciensek természetben, még később pénzzel fizetnek. Ezt követően pedig a *iatrikón* néven fennmaradt (naturáliában vagy pénzben fizetett) „orvosadóból” tartották fenn az orvosi szobát, illetve fedezték a gyógyszerkészítés költségeit. Hippokratész volt az első, aki a honorárium kikötésénél a rászorultságot vizsgálta. Az orvosok szerény díjazását különböző privilégiumok egészítették ki, így pl. tulajdonjog és adómentesség, továbbá mentesülés a katonáskodás, katonai beszállásolás, valamint terhekkal járó tisztségek viselése alól.

Az ókori Rómában az orvosválasztásra, díjazásra, privilégiumokra, a gyógyító tevékenységre ugyanaz vonatkozik, mint a görögöknél. Az orvosválasztásra i. sz. 60-ban Né ró pártatlan orvoskollégiumokat állított fel, amelyeknek feladatuk volt a tanítás, vizsgáztatás és az orvosi tevékenység ellenőrzése is. Az orvosválasztásnál a szakmai tudás és rátermettség mellett a retorikai képességet s a jellemet is vizsgálták! Az orvos díjának megállapítása a lakosságszámtól függött. A 4. sz. közepétől császári rendeletek egész sora vonatkozik orvosokra. Így például, hogy ne maradjanak ellátatlan területek, Septimius Severus és Antonius Pius idejétől privilégiumot csak azoknak az orvosoknak adtak, akik saját szülővárosukban gyógyítottak.

Rómában a közegészségügy intézményeihez tartozónak mondhatjuk az i. e. 1. században elterjedt közfürdőket (*balneae*), majd később, a császárkorban azokat a fürdő- és szórakozóhelyeket (*thermae*), amelyek a test és a szellem felüdülését egyaránt szolgálták. Az intézményes gyógyítás köréből megemlíthető még Athénból az ún. „aggok háza” (*gerusia*), ahol időseket, egyedülálló polgárokat gondoztak. Homérosz említi az Odüsszeiában az ún. közösségi szobát, ahol a hajléktalanok díjtalanul szállást kaphattak. Szólnak tudósítások arról is, hogy a hajléktalanok olykor a nyilvános közfürdőben is oltalmat kerestek.

Pénzbeli és természetbeni ellátások

Az állami gondoskodás oly intézményeit, mint a pénzbeli és természetbeni juttatásokat akként is lehet csoportosítani, hogy ezek mely fajtáit alkalmazták háború, s melyeket béke idején.

Háború idején az ókori Görögországban a hadirokkantokról, hadiárvákrol, veteránokról való gondoskodás sorrendisége alakult ki, míg Rómában a hadirokkant veteránokat illetve meg elsődlegesen az állami gondoskodás. Ennek az volt az oka, hogy a görög városállamok nem folytattak hódító katonapolitikát, nem tartottak fenn állandó zsoldos hadsereget, a védelmet a polgárokból szerveződött hadsereg látta el, s ez vett részt az egyes városállamok közti háborús torzalkodásokban is. Érthető ezért, hogy a hadigondozás súlypontja a helléneknél a háborúban megrokkant polgárral, a háborúban elesett özvegyével és hátramaradt árváival való törődésre helyeződött. Rómában, amely már a pún háborúkat megelőzően a területi expanzió útjára lépett, más volt a helyzet. E politikához harcedzett, professzionátus zsoldos hadseregre volt szükség, amelyet elsőként Marius hozott létre, s mindvégig ez is maradt a római hadiszervezet alapja. A többnyire húsz évi szolgálatra elszegődött katonák nem nősülhettek, családot nem alapíhattak, így az állami hadigondozás problémáját Rómában nem a hátramaradottak jelentették, hanem az életerejük teljében lévő leszerelt katonák, a veteránok végkielégítése, a polgári életbe való integrálása.

Ehhez társult az a további igény, hogy a hadirokkantokról is valamilyen módon gondoskodni kellett. Nemcsak Rómában, Görögországban is. Plutarkhosz beszél arról, hogy már Szolón törvényt hozott a háborús sebesültek, közülük is főként az egyedülálló rokkantak létfenntartásának biztosítására. Peiszisztratosz ezt az ellátást minden háborús rokkantra kiterjesztette. Athénban minden háborús sebesült polgár csekély összegű jutalmat kapott a haza védelméért, ezt az állam készpénzben fizette ki. Ehhez járult természetbeni szolgáltatásként az ingyenes orvosi kezelés és a szükséges gyógyszerek. Az özvegyek és árvák felett az állam gyámiságot vállalt. Bár a hadirokkantak özvegyei rendszeres támogatásban nem részesültek, az elárvult gyermekek neveltetése és pénzbeli ellátása a gyámi tisztség betöltésétől nagykorúságuk (fiúk 18, lányok 14 év) eléréséig államköltségen történt. A lányok támogatása többnyire férjhezmenetelükkor adott hozományból állt. Vitatott, hogy más árvák, akik apjukat nem a háborúban veszítették el, igényjogosultak voltak-e. A forrásokból úgy tűnik, legfeljebb azokra az esetekre ismerték el ilyenkor az igényjogosultságot, amikor az árva teljesen hozzátartozók nélkül maradt.

Rómában a veteránokat – közülük is elsősorban a hadirokkantakat – megillette az a privilégium, hogy őket a városi, községi orvos ingyenesen kezelje és gyógyszerrel lássa el. A veteránok a polgári társadalomba való beilleszkedésének legfőbb eszköze a kolóniákba való letelepítés volt, ami abból állt, hogy katonai rangjuknak megfelelő mennyiséget osztottak ki részükre a földparcellákból. A letelepítés indoka nem csupán „szociálpolitikai” volt, hiszen a *colonus*-szá vált veteránok a távoli birodalomrésze-

ken is Róma megbízható támaszai maradtak, s talán az sem volt elhanyagolható szempont, hogy ezt a harcedzett tömeget biztonságpolitikai okokból is célszerű volt az örökös belvillongásokkal küszködő fővárostól távoltartani. Beilleszkedésük elősegítése azonban nem kizárólag az állam gondja volt. A katonák például saját maguk is kötelesek voltak takarékpénztárat létesíteni, melyben a főparancsnok által alkalmanként juttatott ajándék felét voltak kötelesek elhelyezni.

Béke idején Görögországban a pénzbeli juttatás formáját kezdetben a magukra maradt testi fogyatékosoknak juttatott segélyek képezték. Az i. e. 4. században, a perzsa háborúk után, ahogy létrejött az ókori „proletariátus”, úgy alakult át a kizárólag a háborús sérültekkel és a hátramaradottakkal törődő gondoskodás az öregek és munkanélküliek általános ellátásává. Megszűnt a különbségtevés civil és katonai járadékos között. Magától értetődő volt, hogy *minden* görög polgárról gondoskodjanak, aki testi fogyatékosága következtében nem tud munkát végezni, s akinek hozzátartozója nem volt, állami támogatást kapott. E jogosultság feltétele meghatározott jövedelemhatárhoz kötődött. Ezenkívül a kérelmezőnek birtokosnak kellett lennie, és élete aktív éveiben valamilyen szolgálatot kellett teljesítenie a város számára. Az összeg alig volt elegendő arra, hogy a jogosult mindennapi létfenntartásának felét fedezze. A rászorultságot a népgyűlés vizsgálta felül, és hagyta jóvá. Minden polgárnak jogában állt az érdemtelen kérelmező (naplopó, csavargó) ellen panaszt tenni. Az államköltségen ellátott polgárt kirekesztették a hivatalokból és a katonai szolgálatból. Nem tudjuk, hogy a támogatás nagysága függött-e a szegénység fokától. Bizonyosan csak annyi állítható, hogy minden rászoruló egy obulusnál kevesebbet, s két-három obulusnál többet nem kaphatott naponta. (Összehasonlításképpen: egy szarvasmarha értéke ekkor 36 ezer obulus volt.) A támogatást mintegy öthetenként folyósították, tehát évente tíz alkalommal. Minden szakaszra még külön engedélyt kellett kérni az ötszázak tanácsától. Ha valaki segély ellen felszólalt, a segélyre való jogosultság felől bírósági eljárásban döntöttek.

A finanszírozás ún. közjóléti adóból történt. Az i. e. 5. sz. elején Athén mintegy 500 rokkantról és munkaképtelenről gondoskodott. A peloponnészoszi háború után az ellátásra való jogosultság, figyelembe véve az igénylők sokaságát, valószínűleg szélesebb körre terjedt ki.

A gyerekeknek szüleikkel szemben eltartási kötelezettségük volt. Érdekességként megemlítendő, hogy Szolón két törvényében ez alól kivételeket is találunk:

– „a fiú nem tartozik apját vénségében eltartani, ha ez őt valami hasznos foglalkozásra taníttatni elmulasztotta”;

– „egy hetéra által szült fiúgyermek később nem tartozik apjának vénségére segélyre lenni, mert nem rendes házasságból származik; s csak a bujaságnak köszönheti létezését; mi pedig korántsem jutalmazandó meg a gyermeki és szolgálatkészség által”.

Démoszthenész egy sajátos öregségi járadék bevezetését is javasolta, ez azonban nem valósult meg.

Az állami pénzbeli juttatás másik formája a görög polgárok számára

a *theorika*, amit Periklész korától i. e. 339-ig a színházi előadások tartama alatt az államkasszából folyósítottak. Sokáig élt a szakirodalomban az a nézet, hogy a *theorika* színházi belépőjegy volt. Valóban akkor adták, de nem a jegy árát jelentette, hiszen a színelőadások az i. e. 5. századig ingyenesek voltak, hanem tulajdonképpen az előadások idején kiesett kereset pótlására szolgált. A jobb módúak kezdetben restellték, hogy igényeljék, később azonban ők is jelentkeztek érte, mintegy jelezve, hogy nem gazdagok, s így kibújhassanak a helyzetükkel járó adózási kötelezettség alól. Az igényjogosultság elbírálása a későbbiek során is problémát jelentett, ezért azt az általános elvet fogalmazták meg, hogy azt a polgárt kell rászorultnak tekinteni, aki máshonnan nem részesül semmiféle állami javadalmazásban. A *theorika* kiosztása kezdetben a nagy állami ünnepekhez kötődött, később havonta osztották, s a kifizetésről a népgyűlés által a jómódú (s ezért nem érintett) polgárok közül erre a célra választott tisztviselő gondoskodott. Ő ügyelt arra is, hogy a juttatásból ki legyenek zárva azok, akik elhanyagolják a népgyűlés látogatását. Idővel a *theorika* elveszítette színházhoz kötöttségét, így aztán a szegényebb néprétegnek járó rendszeres járadékszerű pénzsegélynek kezdték tekinteni. A finanszírozás kezdetben a gazdagabb polgárok által befizetett külföldi adókból történt. A közgondolkodás ezt nem alamizsnának tekintette (amit a koldusoknak szokás adni), hanem helyénvaló közösségi hozzájárulásnak, amely a polgár adott szintű, őt mintegy „állampolgári jogon” megillető életszínvonalát biztosítja, s amely nélkül a demokrácia intézményei nem működhetnének kielégítően. A későbbiek során kiegészítője lett az államtól különböző címeken járó pénzbeli járadékok rendszerének, tehát köztisztviséget vállaló polgár is részesülhetett belőle (ha egyébként szűkölködött), sőt, a hadirokkantakat megillető pénzjavadalmakat is kiegészíthette. Arisztotelész az i. e. 4. században már 20 ezer polgárról beszél, akik valamilyen állami ellátmányban részesültek. Athén ily módon nagymértékben megvalósította azt az eszmét, hogy a szabad polgárnak „állampolgári jogon” *trophé*, azaz állami életjáradék jár.

A természetbeni juttatások az ókorban a rendes és rendkívüli *gabonaellátás* formájában jelentkeztek. Földrajzi adottságai miatt *Hellász* számára a honvédelemmel vetekedő fontosságú stratégiai kérdés volt a gabonaellátás, hiszen behozatalra szorult. Következésképpen a poliszok lakossága számára elegendő mennyiségű készletet kellett felhalmozni illetve a nép között felosztani. A szegénysorsúak gabonaellátásáról Athén sajátos módon gondoskodott: arra ösztönözte jómódú polgárait, hogy külföldről gabonát vásároljanak, és azt rászoruló polgártársaik között a beszerzési árnál alacsonyabb áron eladják. A különbözetet úgy tekintették, mint egyfajta jótékony célú alapítványt a szegénység javára. A későbbiekben a magánkereskedelem nem volt képes az ellátási problémákat megoldani, ezért az i. e. 4. századtól az állam vette kézbe a gabonaimportot, az elosztást, a belföldi árszínvonal feletti ellenőrzést. Ínséges időkben meghatározták azt a gabonamennyiséget is, amit az egyes háztartások a birtokukban tarthattak. A fölösleget mindenki tartozott a közösség rendelkezésére bocsátani. Külön hivatalok foglalkoztak a gabona-

ügyi igazgatással. Természetes, hogy e hivatalnokokat is a nép választotta. A finanszírozás a jómódú polgárok adóiból illetve az államkasszából történt. A szükséghelyzetekben történő gabonaosztásnak minden állampolgár részese volt, anyagi helyzetétől függetlenül. A kiosztásra havonta két alkalommal került sor, de a forrásokból nem állapítható meg pontosan sem a mennyiség, sem a jogosultak száma. (Alkalmilag osztottak gabonát az athéni állami ünnepek és áldozatok bemutatása alkalmából is, ezt a *theorika* pénzekből fedezték.

Rendszeres gabonaosztásokról Számoszról, Pároszról és Rhodoszról vannak értesüléseink. Egy i.e. 2. századból Számosz szigetéről származó törvény a gabonaellátás rendjét szabályozza. Állami alapítványról esik benne szó, mely arra a célra létesült, hogy gabonát és más élelmiszereket vásároljon fel. Az alapítvány pénzeszközeit az alapítók kamatmentesen bocsátották rendelkezésre, ezeket a népgyűlés jóváhagyásával külön e célra megválasztott tisztségviselők osztották fel a községek között, amelyeknek a kölcsön kamatait be kellett fizetniük az alapítványhoz, s ennek fejében kapták meg az őket megillető gabonamennyiséget. A pénzek más célra való felhasználása tilos volt, és szigorú büntetés alá esett. Az állampolgári jogon járó juttatás szétszétadására minden hónap elején került sor. Minden városlakó polgár megkapta, aki személyesen jelentkezett érte. Kivételt képeztek a betegek, akik elhozathatták mással is a nekik járó fejadagot.

Rómában is léteztek az egyfajta keresetkiegészítésnek tekinthető pénzbeli juttatások, az ún. *congiariumok*, és a természetbeni gabonaosztások (*annonae* illetve *frumentationes*). A vagyonos patrónusok a szegényebb sorsú klienseknek ingyenes földhasználatot (*precarium*) engedélyeztek. Többé-kevésbé el is tartották őket, így szorosan kézbentartott szavazótáborra és kortesekre letek bennük a különböző magisztratúrákra való pályázataik feletti szavazásnál. A juttatások címzettjei elsődlegesen a foglalkozás nélküliek, a koldus sorban tengődő munkátlanok. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert elvben a *congiarium* osztása általában a polgárság, a plebs számára történt, a gyakorlati végrehajtás szempontjából viszont csak azok jöttek figyelembe, akik rászorultságuk miatt rendszeres gabonaellátásban részesültek. A *congiarium* eredetét tekintve tisztán természetbeni (például étolaj, bor, ritkábban gyümölcs, só, hús). Ezeket a *frumentum*hoz ráadásként osztogatták. A sokgyerekes családok többet kaptak, mint a gyermektelenek. Ezek az adományok nagyobb állami ünnepekhez, a császári család jelesebb eseményeihez, illetve a háborúban aratott győzelmekhez s az azokat követő diadalmenetekhez kapcsolódtak. Forrásul a császár magánvagyonra szolgált. Majd amikor Caligula nyilvánítja, hogy a népnek ehhez a juttatáshoz joga van, a *congiariumot* az államkincstárból fizetik, s az alkalmi természetbeni juttatás fokozatosan a „követelőző népség” számára járó rendszeres pénzjradékká kezd válni.

Megemlítendő még a katonáknak járó *donativa* (másképpen időszakos pénzajándék) valamint a *missilia* (azaz pénzszerzés a nép közé). Ez utóbbi a köztársasági korban főként választások idején színház-, cirkusz-, fürdő-

jegyek stb. formájában jelent meg. A címzett bárki a tömegeből, véletlen, hogy ki és mennyit tudott összeszedni.

A természetbeni juttatások Rómában is az intézményes gabonaellátás formájában jelentkeztek. A cél itt is kettős: egyrészt népélelmezési szempontok, másrészt a lakosság megnyerése a politika számára. Az i. e. 2. századból való, s Gracchus nevéhez fűződő *lex Sempronia frumentaria* meghatározta, hogy minden római polgár milyen mennyiségű gabonát és milyen áron kapjon havonta. Ezt számtalan gabona-törvény követte. A gabona-juttatások helyébe a 3. századtól a kenyérosztás (*panis civilis*) lépett. Nem világos, vajon valamennyi polgár jogosult volt-e kedvezményes állami gabonára, vagy csak a szegényebb néprétegek. Egyes forrásokból arra lehet következtetni, hogy csak a római polgárjoggal rendelkezők, s közülük is csak a szegényebbek. A rabszolgákról és a peregrinusokról gazdájuk vagy római patrónusuk gondoskodott. A jogosultság további feltétele volt, hogy a jogosított Róma állandó lakosa legyen. A rászorultságot Caesar óta vizsgálták, ún. cenzus lajstrom alapján! Később kisebb területi egységenként vezettek listát a rászorulókról. A gabonaosztás, ha árát összevetjük a bérekkel, majdhogynem ingyenes volt. A 3. sz. folyamán a járadékosok számának növekedésével az államkincstár kiadásai jelentősen gyarapodtak, némely szerző szerint ez nagymértékben hozzájárult a római gazdaság válságához.

Egyesületek, alapítványok

Az elemi szükségleteket biztosítani igyekvő pénzbeli és természetbeni szolgáltatások mellett a létbizonytalanság elkerülésének más eszközei. Így az átmeneti anyagi nehézségek áthidalására létrejött önkéntes segélyegyesületek illetve alapítványok is fellelhetők az ókorban.

Az ókori Görögország számtalan kultikus egyesülete közül – témánk szempontjából – kiemelendők az *eranosz* egyesületek. (Az elnevezés az *eran*, azaz szeretet szóból származik.) Ezek lényege abban állt, hogy több személy, akik egymással baráti viszonyban voltak (nevük ezért *philoí*, azaz barátok, bizalmas társak) közös étkezés alkalmával meghatározott célra pénzt adtak össze. Az adomány célja igen változatos lehetett, de elsődleges rendeltetésének azt tartották, hogy a váratlan körülmény folytán szorult anyagi helyzetbe került egyesületi tagok átmeneti nehézségeit segítsen megoldani. Az egyesületekre már Szolón törvénykönyvében voltak rendelkezések. A szolóni törvények nyújtotta egyesületi szabadság alapján létrejött *eranosz* egyesületekről azonban csak jóval későbbi időből, a hellenisztikus korból maradtak fenn források, főleg feliratokon megörökített egyesületi statútumok. A feliratok lelethelyei alapján megállapítható, hogy általánosan elterjedtek voltak mind a görög félszigeten (Athén, Peloponnészosz, Delphi), mind az Égei-tenger szigetvilágában (Délosz, Rhodosz, Kósz, Thera), de a Fekete-tenger menti kolóniák területén, Kis-Ázsiában és Egyiptomban is. Az egyesület belső rendjének kialakítása a tagok autonóm döntésére volt bízva. A *nomosz*, vagyis az

alapszabály határozta meg a tagsági viszonyra, a képviseleti szervekre, a közös cél finanszírozására, valamint a tagsági juttatásokra vonatkozó előírásokat. A hellenisztikus korban a görög polgárjoggal rendelkező férfiak mellett már külföldiek is lehettek tagok, sőt (kivételesen) rabszolgákat is felvettek az alacsonyabb rendű munkák elvégzésére. Később szórva nyosan megjelentek a tisztán rabszolgákból, illetve felszabadítottakból álló *eranosz* egyesületek is.

Az egyesületbe való belépéshez formális jelentkezésre volt szükség. A kérelmet többnyire a tisztségviselők bírálták el, gyakran azonban a közgyűlés szavazott a felvételtől. Az elbírálásnál külön vizsgálták a kérelmező polgári státusát és erkölcsi tulajdonságait is. Az alapítók az egyesület létrehozásához nagyobb összegű pénztőkével, ingatlanokkal és munkaerő biztosításával (többnyire rabszolgákéval) járultak hozzá. Az egyesület rendes bevételei közé tartoztak a belépési díjak és havi tagdíjak, továbbá az egyesületi vagyon állandó hozadéka is, amely a kihelyezett tőke kamataiból, a bérbeadott ingatlanok bérbevételeiből, alapítványi járadékokból állt össze. A rendkívüli bevételek a tagok alkalmakhoz kötött adományai voltak, továbbá az örökségek, pénz- és ingatlanjáradék formájában eszközölt juttatások. Segélyezési ok volt például, ha a tagot vagy családtagját hadifogságból, adórszolgátságból kellett kiváltani, lányát kellett férjhez adni, vagy terhes adósságának visszafizetését kellett támogatni. E kölcsönök rendkívülisége és segély-jellege abban állt, hogy nem kellett utánuk kamatot fizetni, ami az ókori hitelviszonyokra tekintettel aligha lebecsülhető jelentőségű segítség volt. Halálozás esetén az *eranosz* tagja jogosult volt arra, hogy részére az egyesület sírhelyet, síremléket biztosítson, továbbá egyszeri pénzsegélyben részesítse a hátramaradottakat. Ezeket a pénzjuttatásokat nem kellett visszafizetni, tehát valódi segély jellegét mutatták.

A görög *eranosz* római megfelelői a *collegia tenuiorum* gyűjtőnévvel illetett egyesületek voltak. Ezek lényegében a szegényebb sorsú polgárok önkéntes társulásai voltak abból a célból, hogy tagjaiknak méltó eltemetéséről gondoskodjanak, továbbá egyfajta önsegélyező pénztárákként átmeneti segínyt nyújtsanak azoknak a tagtársaknak, akik baleset vagy betegség következtében nehéz anyagi körülmények közé jutottak. Traianus császár (98–117) ifjabb Pliniushoz írt levelében az áll, hogy a császár nem emel kifogást egyesületek létrehozatala, illetve az általuk folytatott gyűjtés ellen, „ha azok a gyűjtés eredményét arra használják fel, hogy vele a szegénysorsúak ínségét enyhítsék”. E kollégiumok pártfogoltságára utal Marcianusnak az a császári rendeletekre hivatkozó megjegyzése, mely szerint azok tiltják ugyan, hogy a katonák egyesületeket alakítsanak, de „a szegény sorsúaknak megengedett, hogy havi hozzájárulást adjanak össze, de havonta csak egy alkalommal gyűlhetnek össze, nehogy ennek ürügyén valamiféle tilos egyesületeket hozzanak létre”. E két idézetnek jelentőségét az adja, hogy míg a császári egyeduralom általában bizalmatlanul szemlélte a polgárok önkéntes egyesületeit – államellenes szervezkedésre gyanakodott –, addig kifejezetten engedékeny a *collegia tenuiorum* tekintetében, mintegy pártolva azok karitatív tevékenységét. Törté-

netírók elbeszéléseiből tudjuk, hogy a köztársaság második századának eseti kezdeményezéseiből a köztársaság utolsó századára szabályosan szervezett egyesületek jöttek létre, melyek virágkorukat az 1–2. században érték el, hogy azután a dominatus korában átadják helyüket a keresztény karitatív szervezeteknek.

Az egyesületek belső rendét ugyanúgy *alapszabály* rögzítette, mint a görögöknél, itt csupán az eltéréseket említjük. Az alapszabályok általában korlátozták a taglétszámot, mely általában 60 fő körül ingadozott. Septimius Severus egyik rendelete azt is megtiltotta, hogy valaki egyidejűleg több kollégiumnak lehessen tagja. A havi tagdíj befizetésével hátralékban maradt tagtól a járandóságot az egyesület per útján is behajthatta, a tag halála esetén az örökösökön is. Az egyesület tagjainak nyújtott szolgáltatásai is hasonlatosak voltak a görögökéhez. Nem járt temetési segély a tag öngyilkossága esetén. Természetbeni juttatások közé tartozott a tagok ingyenes orvosi ellátása is az egyesületi orvosok által. Imateriális szolgáltatásként jött figyelembe a tagoknak nyújtott jogvédelem.

A jótékony célú állami alapítványok (*alimentatio*) viszonylag később jelentek meg a római társadalomban, tulajdonképpen csak a principátus első századában. Kizárólagos rendeltetésük az volt, hogy a rászoruló fiatalok részére tartást biztosítsanak. Minden valószínűség szerint Nerva császár (96–98) volt az első, aki alapítványokat hozott létre nemcsak Rómában, hanem az egész itáliai félszigetre kiterjedő hálózatként. Ő volt az, aki megparancsolta, hogy Itália városaiban a nélkülöző szülők fiait és lányait közköltészen bizonyos szinten ellássák. Nerva kezdeményezését Traianus folytatta, s építette ki jogintézménnyé, megemelve egyúttal a támogatás mértékét is. Plinius szerint a császár egyedül Rómában ötezer fiút vétetett listára avégett, hogy részükre rendszeres állami támogatást biztosítson. Ez az intézmény virágkorát a 2. században érte el, Antonius Pius alatt. Septimius Severus újra szabályozta az alapítványt abban a tekintetben, hogy az *alimentatio*val terhelt magántőkét állami kezelésbe vonta, és az államkincstár vette át a járadékok kifizetését is. Commodus alatt azonban a kincstár kilenc éven át nem tudott eleget tenni fizetési kötelezettségének, s még Pertinax sem volt abban a helyzetben, hogy a Commodus korából való hátralékot utólag kifizesse. Átmenetileg beszüntette az *alimentatio* kifizetését, és felmentette a járadékköteles birtokosokat a járadék fizetése alól. Heliogabalus alatt, a császári ház és az államkincstár elszegényedésével az *alimentatio* véglegesen megszűnt. Constantinus idejében már csak kíváncságszerűen hangzott el, hogy az államkincstár támogassa a szegénysorsú gyerekeket.

Az *alimentatio* elterjedtségéről nincs világos képünk. Traianus alatt Rómán kívül még csak néhány városban, később negyven városban dokumentálták létezését. A későbbi császárok többször kinyilvánították ugyan szándékukat az alapítványoknak egész Itáliára történő kiterjesztésére, ezt a célt azonban kellő anyagi fedezet híján sosem tudták elérni. Még kevésbé azt, hogy a provinciákban is létesüljenek ilyen alapítványok. Lehetséges azonban, hogy ebben közrejátszott az is, hogy az egyes váro-

soknak maguknak is voltak saját *alimentatio*ik, s nem hoztak létre külön császári alapítványokat.

Az *alimentatio* kedvezményezettjei elsősorban fiúgyermekek, 18. életévük betöltéséig, továbbá 14. életévüket be nem töltött leánygyermekek voltak. Arról viszont nem tudósítanak a források, hogy mely kortól fogva volt esedékes a járadék. Kifizetése havonta történt a gyermek szülei (vagy ha ők nem éltek, a gyám) részére, mégpedig szabályként gabona, kivételképpen pénz formájában. A járadék összege nem volt éppen magas: gabonából egy fiúgyermek évi 48 *modiust* (243 kg), a lányok ennél kevesebbet, évi 36 *modiust* kaptak. A mérték megállapításánál figyelembe vették, hogy a felnőtt lakosság részére Rómában szétosztásra kerülő *frumentatio* mértéke sem volt több évi 60 *modius*nál.

Az *alimentatio* finanszírozása kezdetben a császári magánvagyonból, később állami pénzek felhasználásával történt. Mivel a jogalanyisággal felruházott valódi alapítványok konstrukciója ebben a korban még ismeretlen volt, másrészt az örökös pénzromlások veszélyeztették az ilyen tartós célú vagyontömegek értékállóságát, sajátos jogi megoldásokat kellett találni. Az egyik az volt, hogy Nerva és Traianus kedvező kamatfeltetelek mellett állami pénzkölcsönöket nyújtott magánosoknak, azzal a megkötéssel, hogy a kölcsönt felvevő a kamatokat meghatározott vagyontalan fiatalok eltartására volt köteles fordítani. A stabilitást ennél a megoldásnál az biztosította, hogy a kamatláb a szokásosnál alacsonyabb volt (évi 5%), így az adósok nem siettek tartozásaik visszafizetésével. Egy másik konstrukció értelmében a császári illetve állami földeket magánosoknak haszonbérbe adták, azzal a kikötéssel, hogy azok a haszonbért *alimentatio* céljára fordítsák. Ennek a konstrukciónak az volt az előnye az előbbivel szemben, hogy az *alimentatio* céljára szánt vagyontömeg nem inflálódott, hiszen a haszonbér mindenkori nagyságát a piaci és értékviszonyokhoz igazították. További előnyként jelentkezett, hogy az *alimentatio* folyósításának elmaradása esetén az állam a földet minden további nélkül bevonhatta és másnak adhatta ki, miként arra Plinius is rámutat.

E tisztán közjogi, közigazgatási formák mellett magánjogi megoldások is előfordultak olyankor, amikor egy magánszemély kívánt *alimentatióra* alapítványt tenni. Ezt megtehetette élők közötti szerződéssel vagy végrendeleti úton. A felajánlott ingatlanvagyon egy községre (városra) vagy valamely egyesületre ruházta át, azzal a meghagyással, hogy azt az általa megadott célra fordítsák. Ilyenkor az alapítványi cél megvalósulása felett (a közösségi érdekekre tekintettel) államigazgatási szervek gyakoroltak felügyeletet. Ezekkel az alapítványokkal bizonyos értelemben rokonságot mutat az az eset, amikor magánszemélyek ösztöndíjat biztosítottak szegénysorsú tehetséges fiatalok taníttatására, ezekben az esetekben azonban a vagyoni juttatás időtartama behatárolt volt.

Az állami alapítványok mellett léteztek a dominatus korában magán-alapítványok (*piae causae*, vagyis kegyes alapítványok). Ezek olyan vagyontárgyak – mindenekelőtt házingatlanok – voltak, melyek oltalomra, különös gondoskodásra szoruló személyek befogadására és ellátására szolgáltak (imaházak, kórházak, szegényházak, gyermekmenhelyek, öre-

gek otthonai). Ezek az intézmények főleg a birodalom keleti felében honosodtak meg, s létrejöttük alapvető motívuma a kereszténység karitatív célkitűzéseinek szolgálata volt.

E rövid számbavétel azt mutatja, hogy nincs sok új a nap alatt. Legújabbkori tudásunknak pedig, úgy gondolom, nem árt, ha néha visszatérünk, akár példát venni, akár a hibákból okulásképpen továbblépni. A feltárt ismeretek eredményeképpen megkérdőjelezhető az a két háború közötti magyar szociálpolitikusok által szinte egyöntetűen vallott nézet, hogy az ókornak nem volt szociálpolitikája.

Hivatkozások

- Affolter, F.: *Die Persönlichkeit der herrenlosen Sklaven*, Leipzig, 1913.
- Andreades, A.: *Geschichte der griechischen Staatswirtschaft*, München, 1931. Szepessy Tibor (szerk.): *Az antik Róma napjai*, Budapest, é. n.
- Arisztotelész: *Az athéni állam*, Budapest, 1954.
- Arisztotelész: *Politika*, Budapest, 1984.
- Baas, J. H.: *Die geschichtliche Entwicklung des ärztlichen Standes und der medizinischen Wissenschaft*, Berlin, 1986.
- Becker, W. A.–Marquardt, J.: *Handbuch der römischen Alterthümer*, Leipzig, 1856.
- Benedek Ferenc: „Így szórták a pénzt Rómában”. *Jogtudományi Közlöny*, 1982/37.
- Biscardi, A.: *Profilo di diritto greco antico*, Milano, 1974.
- Blass, F.: *Die sozialen Zustände Athens im 4. Jahrhundert vor Christus*, Kiel, 1885.
- Bolkestein, H.: *Wohltätigkeit und Armenpflege im vorchristlichen Altertum*, Utrecht, 1939.
- Fuchs, R.: Geschichte der Heilkunde bei den Griechen. In: *Handbuch der Geschichte der Medizin*, Jena, 1902.
- Gaudement, J.: *Institutions de l'antiquité*, Paris, 1967.
- Hagemann, R. H.: *Die Stellung der Piae Causae nach iustinianischem Rechte*, Basel, 1953.
- Herzog, R.: Arzthonorar. In: *Reallexikon für Antike und Christentum*, Stuttgart, 1950.
- Käser, M.: *Römisches Privatrecht*, 2. kiadás, München, 1971.
- Marquardt, J.: *Das Privatleben der Römer*, Leipzig, 1886.
- Müller, A.: *Jugendfürsorge in der römischen Kaiserzeit*, Hannover–Berlin, 1903.
- Petz Vilmos (szerk.): *ókori Lexikon*, Budapest, 1985.
- Orelli, I. C.: *Inscriptionum Latinarum selectarum amplissima collectio*.
- Overbeck, J.: *Pompeji in seinen Gebäuden, Altertümern und Kunstwerken*, Leipzig, 1866.
- Philisborn, A.: „L'Abandon des esclaves malades”. *Revue Historique de Droit*, 1950/28.
- Platón: *Az állam*. Budapest, 1970.
- Poland, F.: *Geschichte des griechischen Vereinswesens*, Leipzig, 1909.
- Robertis, F. M. de: *Il fenomeno associativo nel mondo romano*, Napoli, 1955.
- Rostovtzeff, M.: *Gesellschafts- und Wirtschaftsgeschichte der hellenistischen Welt*, Darmstadt, 1955.
- Schadler, F.: *Über das römische Begräbniswesen*, Landau, 1988.
- Taubenschlag, R.: *The Law of Graeco-Roman Egypt in the Light of Papyri*, Warszawa, 1955.
- Waltzing, J. P.: *Études historiques sur les corporations professionnelles chez les Romains*, Louvain, 1895.
- Ziebarth, E.: *Das griechische Vereinswesen*, Leipzig, 1896.